

Методичні рекомендації
до вивчення навчальної дисципліни
«Історія освітніх виховних систем»

Вінниця 2015

УДК 378-029:9(072)

ББК 74.58р30

Д 13

Рекомендовано до друку Вченою Радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(протокол № 10 від 25 березня 2015 року)

Рецензенти:

Джеджула О.М., доктор педагогічних наук професор Вінницького національного аграрного університету

Коломієць А.М., доктор педагогічних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Давидюк М.О. *Методичні рекомендації до вивчення навчальної дисципліни «Історія освітніх виховних систем» / М.О.Давидюк – Вінниця, 2015 – с.*

© Давидюк М.О., 2015

ЗМІСТ

Мета, завдання і перелік тем навчальної дисципліни	4
Рекомендації до практичних занять	10
Матеріали для самостійного опрацювання	13
Рекомендації до виконання індивідуальної роботи	16
Питання до заліку	19
Вимоги до написання наукового есе	21
Рекомендована література	31

Мета, завдання і перелік тем навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни є формування у студентів магістратури системи знань з історії та теорії вітчизняних освітніх виховних систем, періодизації їх розвитку, особливостей формування провідних тенденцій, суперечностей і закономірностей освітніх процесів, генези та еволюції педагогічних явищ, співвідношення історії й сучасного розвитку освіти, актуалізації історичного досвіду в сучасних умовах модернізації національної освіти.

Завдання дисципліни:

- забезпечення розуміння цілісного процесу становлення і розвитку вітчизняних освітніх виховних систем;
- з'ясування сутності й змісту провідних тенденцій, наукових ідей, що зумовлювали позитивну трансформацію ціннісних основ українського соціуму;
- оволодіння студентами методом ретроспективного логіко-системного аналізу освітніх явищ і процесів;
- набуття вмінь виявляти, аналізувати і творчо застосовувати передовий педагогічний досвід, співвідносити його з сучасними процесами розвитку освіти;
- підготовка студентів до комплексного, системного сприйняття і розроблення науково-педагогічної проблематики.

Студенти повинні знати:

- основні етапи еволюції педагогічної парадигми вищої школи України;
- соціально-економічні та суспільно-політичні передумови формування вітчизняних освітніх виховних систем;
- особливості, тенденції, суперечності й закономірності їх становлення;
- зміст освітніх виховних систем і педагогічних технологій в історії їх розвитку;
- методи історико-системного дослідження.

Студенти повинні уміти:

- здійснювати комплексний аналіз науково-педагогічних явищ і процесів;
- застосовувати логіко-системний підхід у дослідженні сучасного розвитку освітньої галузі;
- обґрунтовувати періодизацію історії освітніх виховних систем;
- виявляти і критично аналізувати передовий педагогічний досвід;
- актуалізувати історичні здобутки з метою використання в сучасних освітніх проектах.

Модуль I. Еволюція освітніх виховних систем.

Тема 1. Поняття освітньої виховної системи і педагогічної парадигми.

Поняття "педагогічна парадигма" та її трактування в сучасних наукових дослідженнях. Еволюція педагогічної парадигми в історії вищої школи України (етапи: академічний, професійно орієнтований, професійно-технологічний, гуманітарний).

Тема 2. Перші вітчизняні освітні виховні системи.

Значення Острозької академії (1576-1636) у становленні вищої школи в Україні. Суспільно-політичні та організаційно-педагогічні передумови відкриття навчального закладу. Провідні тенденції та особливості формування академії як освітньої виховної системи. К.Острозький - засновник навчального закладу. Мета відкриття і діяльності академії. Особливості організації і змісту навчально-виховного процесу (сім вільних мистецтв). Провідні напрями науково-дослідної роботи. Науково-перекладацький гурток. Розвиток видавничої справи. Історичне значення Києво-Могилянської академії (1615-1817) як освітньої виховної системи. Передумови відкриття і основні тенденції розвитку. Основні етапи становлення (Київська братська школа (1615), Києво-братська (Могилянська) колегія (1632), надання статусу академії (1701). Демократичні засади життєдіяльності освітнього закладу. Структура навчально-виховного процесу. Зміст, форми і методи навчання. Навчальні рівні: граматичні класи (аналогія, інфіма, граматика, синтаксима), класи: поетики, риторики, філософії, богослов'я. Діяльність художньої школи, школи графіки.

Тема 3. Загальноосвітній контекст ідеї університету як освітньої виховної системи.

Соціально-культурні передумови виникнення університетів. Розвиток нового типу навчальних закладів від Середньовіччя до Новітньої доби. Моделі й історичні трансформації університету як освітньої виховної системи. Періодизація загальноосвітнього розвитку університетської освіти.

Перший період (XII - XIII ст.). Основні моделі середньовічного університету - Болонська (1188), Паризька (1208). Поняття ліберальної і професійної освіти. Єдність навчання, наукового дослідження й виховання як норматив і система цінностей середньовічного університету. Структура навчальних рівнів. Зміст, принципи, форми і методи навчання. Університетський коледж.

Другий період (XIV - XV ст.). Відродження дослідницьких центрів - наукових академій. Відмова від тривіума й квадривіума. Орієнтація на гуманітарне знання на протипагу природничо-науковому. Відхід від необхідності систематизованої освіти. Зниження соціального значення університету. Втрата університетом передових позицій у науці й освіті.

Третій період (XVI - XVIII ст.). Відмежування університетів від проведення наукових досліджень. Нівелювання ідеї всебічності університетської освіти.

Четвертий період (XVIII - XIX ст.). Концепції розвитку університету ("дослідницький університет" В.Гумбольдта, "інтелектуальний університет" Дж.Ньюмена). Інтеграція університету і науково-дослідних структур.

Університет Гумбольдта. Принципи побудови навчального процесу, зміст освіти, соціальні функції.

Тема 4. Становлення перших класичних університетів у Західній Україні (1661, 1875)

Суспільно-політичні передумови становлення університетської освіти на Західноукраїнських землях. Львівський університет (1661). Основні етапи розвитку навчального закладу. Університет під патронатом єзуїтського ордена (1661-1773). Діяльність філософського і теологічного відділів. Організація навчально-виховного процесу. Форми, методи навчання. Тематика лекційних курсів, диспутів. Наукові ступені (ліценціат, бакалавр, магістр, доктор). Відкриття кафедр. Співпраця з вітчизняними навчальними закладами і

освітніми центрами (Києво-Могилянська академія, Переяславський, Харківський, Чернігівський колегіуми).

Західноукраїнські землі в складі Австрійської монархії. Оновлення університету (1784 - 1805). Зміст навчання на факультетах (філософському, юридичному, медичному, теологічному). Університетська гімназія. Діяльність Руського (українського) інституту (1787 - 1808). Підготовка педагогічних кадрів.

Зміна статусу Львівського університету, перейменування на ліцей (1805 - 1817). Значення революційних подій 1848 р. у розвитку університету. Відкриття кафедри української мови й літератури (1849). Формування філософсько-педагогічної школи (К.Твардовський). Відкриття психологічної лабораторії (1907), кафедри психології (1920).

Тема 5. Формування системи педагогічної освіти в структурі класичних університетів Центральної, Східної і Південної України (1802 - 1867)

Соціально-економічні та суспільно-політичні передумови становлення системи освіти в Центральній і Східній Україні початку XIX ст. Освітня реформа 1802 - 1804рр. Поняття навчального округу (Харківський, Київський, Одеський). Утворення Міністерства народної освіти (1802). Попередні правила народної освіти (1803). Перший Статут Російських Імператорських університетів (1804). Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам (1804). Відкриття Імператорських університетів в Україні (Харків, 1804; Київ, 1834; Одеса, 1865). Основні функції університетів, напрями діяльності, підрозділи, організація навчально-виховного процесу, структура управління, наукової діяльності. Соціальний склад студентів. Професорсько-викладацький корпус. Особливості й суперечності еволюції вітчизняних університетів.

Тенденція університетизації професійної освіти. Концепція педагогічного інституту в Статутах Російських Імператорських університетів (1804, 1835). Започаткування професійної освіти в системі класичних університетів. Педагогічні інститути при університетах (Харківський, 1804; Київський, 1834). Тенденція багаторівневості вищої освіти. Організація і зміст підготовки вчителя. Формування основ професійно-педагогічної підготовки. Започаткування педагогічного екстернату (1840-і рр.)

Утворення кафедр педагогіки в класичних університетах (1850-1852). Структура і зміст навчальної дисципліни "Педагогіка". Формування циклу педагогічних предметів.

Тема 6. Історія вищих педагогічних навчальних закладів у західноєвропейській освітній традиції

Зміст і характер професійної педагогічної освіти в контексті соціально-культурного та політичного розвитку національних держав XVII – XIX століть. Перші педагогічні коледжі Великої Британії, Франції, Німеччини. Педагоги-гуманісти.

Перші автономні вищі педагогічні навчальні заклади в Україні (1875 - 1917) як унікальні освітні виховні системи. Організаційно-педагогічні передумови автономізації вищих педагогічних навчальних закладів в Україні.

Модуль II. Особливості реструктуризації та розвитку освітніх виховних систем в Україні 1917-1990 рр.

Тема 7. Особливості формування освітніх виховних систем періоду Центральної Ради.

Діяльність М. Грушевського, В.Винниченка, І.Стешенка, їхній внесок у реформування національної освіти. Українізація навчальних закладів. Перші всеукраїнські учительські з'їзди, створення Товариств шкільної освіти. Запровадження "трудового принципу" як основи навчально-виховного процесу освітніх закладів. Реконструкція методів навчання.

Суперечності соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку України. Національне виховання, українізація навчально-виховного процесу закладів освіти. Зміст роботи Міністерства народної освіти і мистецтва України.

Тема 8. Освітні виховні системи за часів Гетьманату і доби Директорії.

Складність соціально-політичної ситуації, період невизначеності пріоритетів у всіх ланках системи освіти. Впровадження концепції національного виховання й навчання та програми підготовки українського вчителства (Б.Д.Грінченко).

Діяльність Комісії у справах вищих шкіл та наукових інституцій (Д.І.Багалій, В.І.Вернадський, А.Ю.Кримський, М.С.Грушевський, І.М.Ганіцький, Г.Г.Павлуцький, Д.П.Граве, Б.А.Кістяківський, О.Ф.Музиченко). Причини незавершеності освітніх проєктів.

Тема 9. Становлення освітніх виховних систем вищої школи у радянській Україні 20-30-х років ХХ століття.

Соціально-економічні та суспільно-політичні зміни в країні. Реконструкція освітніх виховних систем 1918-1920 рр. Створення та діяльність Наркомосу. Ідея «єдиного дитбудинку» і професійної підготовки соціального виховника. Політика українізації в розвитку освітніх процесів.

Формування науково-дослідних установ. Вищі навчальні заклади як установи-комплекси. Становлення системи заочного навчання. Створення робфаків. Зниження якості вищої освіти, запровадження типових навчальних планів та затвердження єдиних навчальних планів університетів.

Репресії проти науково-педагогічних діячів.

Тема 10. Особливості функціонування освітньої виховної системи університету в українській радянській республіці в 40-80-х роках ХХ століття.

Вища освіта в період другої світової війни. Діяльність об'єднаного Українського державного університету. Реорганізація системи педагогічної освіти.

Поглиблення наукової, підвищення рівня професійної підготовки як провідні тенденції розвитку університетської освіти 60-70-х років ХХ століття. Особливості денної та заочної форм навчання. Кваліфікаційна характеристика, модель особистості спеціаліста. Суспільно-політична практика і факультети суспільних професій.

Реорганізація освітніх виховних систем у 80-ті роки ХХ століття. Розвиток регіональних стратегій підготовки спеціалістів і відповідного розташування університетських центрів. Удосконалення профорієнтаційної роботи і пошуку абітурієнтів.

Руйнування монополії держави на вищу освіту, поява університетів різних форм власності. Виникнення і реалізація ідеї безперервної освіти, диференційований та особистісно-орієнтований підхід у підготовці фахівців. Науково-дослідницька діяльність університетів.

Модуль III. Трансформації освітніх виховних систем на межі ХХ – ХХІ століть.

Тема 11. Нова місія освітньої виховної системи університету в постіндустріальному глобалізованому суспільстві.

Загальні проблеми глобалізації вищої освіти, стратегічні підходи до їх розв'язання. Розширення міжнародної співпраці у галузі освіти. Розширення функцій університету. Професіоналізація змісту навчання. Багатопрофільність університету. Збільшення кількості спеціальностей. Розширення функцій. Масовість навчання студентів. Функції науково-дослідних інститутів у структурі університету. Підготовка наукових кадрів.

Поняття університетського комплексу (мультиверситет). Інтеграція (міждисциплінарні дослідження, наука й промисловість). Єдність фундаментальної університетської і професійної освіти.

Тема 12. Реформи і соціально-культурні перспективи сучасної вищої школи України (4 год.).

Перехід до ступеневої системи освіти (освітні ступені, фахові ступені, наукові ступені). Особливості акредитації навчальних закладів і забезпечення якості вищої освіти. Автономія вищого освітнього закладу. Специфіка освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм. Дистанційна освіта. Реалізація концепції безперервної освіти в Україні. Перспективи освітніх виховних систем вищої школи України.

Тематика практичних занять

- 1 Освітні виховні системи в ракурсі історико-педагогічного аналізу
- 2 Феномен університету як соціально-культурного та психолого-педагогічного явища
- 3 Здобутки і втрати вищої освіти України в перші десятиліття радянської влади
- 4 Провідні тенденції розвитку освітніх виховних систем у радянській Україні 20-30-х років ХХ століття

Самостійна робота

- 1 Педагогічна парадигма і рівень суспільного розвитку. Умови функціонування освітньої виховної системи
- 2 Виникнення, розвиток та історико-педагогічне значення Острозької та Києво-Могилянської академій
- 3 Моделі й історичні перетворення університету як освітньої виховної системи
- 4 Здобутки й суперечності процесів творення освітніх виховних систем українських університетів у ХІХ столітті
- 5 Становлення системи професійної педагогічної освіти
- 6 Історія вищих педагогічних навчальних закладів у західноєвропейській освітній традиції
- 7 Освітні виховні систем країни періоду Центральної Ради
- 8 Освітні виховні систем України часів Гетьманату і доби Директорії
- 9 Реорганізація системи вищої освіти України в перші десятиліття радянської влади
- 10 Новаторство і недоліки у функціонуванні вищої освіти Української радянської республіки в 40-80-х роках ХХ століття
- 11 Трансформація змісту і напрямів професійної підготовки фахівця в університеті постіндустріальної доби; особливості виховання сучасного студентства
- 12 Соціально-культурні перспективи освітніх виховних систем вищої школи України

Індивідуальні завдання (есе до модульного контролю)

1. Проблеми виховання сучасних студентів.
2. Значення братських шкіл для розвитку українських університетів.
3. Найбільш перспективні та економічно вигідні рішення в сучасному реформуванні вищої школи України.
4. «Рудименти» і «атавізми» радянського університету в сучасному українському виші: як їх позбутися.
5. Основні причини ліквідації класичних університетів в Україні в 1920-х роках.
6. Чим зумовлена доцільність використання терміна «педагогічна парадигма».
7. Чим зумовлена доцільність використання терміна «освітньо-виховна система».
8. Яка з моделей багаторівневої вищої освіти є більш перспективною – вітчизняна чи англо-американська?
9. Які педагогічні умови забезпечують високий рівень якості освіти?
10. Яка з моделей університету має більше переваг у постіндустріальну добу – «дослідницький університет» В.Гумбольдта чи «інтелектуальний університет» Дж.Ньюмена.
11. Встановіть зв'язок між запуском першого штучного супутника Землі і підвищенням якості та конкурентоспроможності американської вищої освіти.
12. Перешкоди мобільності студентів і викладачів у Європейській зоні вищої освіти.
13. Яким є зв'язок між поняттями «модернізація освіти» і «інноваційні освітні технології».
14. Чи можлива автономія університету в тоталітарному суспільстві?
15. Якими є особливості генези вищої педагогічної освіти в Україні.

Рекомендації до практичних занять

Тематика практичних занять

Практичне заняття № 1.

Освітні виховні системи в ракурсі історико-педагогічного аналізу.

1. Поняття освітньої виховної системи.
2. Параметри і функції освітньої виховної системи.
3. Виховні системи освітніх установ.
4. Феномен університету як соціально-культурного та психолого-педагогічного явища
5. Моделі й історичні трансформації університету як освітньої виховної системи.

Література:

1. Джурицкий А.Н. История педагогики. - М., 1999.
2. Джурицкий А.Н. Развитие образования в современном мире. - М., 1999.
3. Добренков В.И., Нечаев В.Я. Общество и образование. - М., 2003.
4. Енциклопедія освіти /Акад. пед. Наук України ; відповід. ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. - М., 2003.
6. Верже Ж. История средневекового университета // Педагогика и психология высшего образования. 2005. 400 с.
7. Дюркгейм Э. Социология образования. М.: Изд-во "Директ-Медиа", 2007. 115 с.
8. Захаров И. В. Джон Ньюмен и его модель идеального университета // Высшее образование. 1993. № 1. С. 15.
9. Захаров И. В. Миссия университета в европейской культуре. М.: Фонд "Новое тысячелетие", 1994. 240 с.
10. Роуг В. Университет как явление средневековой культуры // Вестник высшей школы. М., 1991. № 7. С. 97-109.

Питання до обговорення:

1. Які фактори зумовлюють виникнення освітньої системи?
2. Чи впливає державна ідеологія на функції освітніх систем?
3. У чому полягає місія університетської освіти в ХХІ столітті?
4. Чому університет повинен бути автономною установою?

Практичне заняття № 2.

Здобутки і втрати вищої освіти України в перші десятиліття радянської влади

1. Суперечності соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку України у 1920-1930-х роках.
2. Впровадження концепції національного виховання й навчання та програми підготовки українського вчителства
3. Вищі навчальні заклади як установи-комплекси. Становлення системи заочного навчання. Створення робфаків.

Література:

1. Литвин В. Історія України / В.Литвин - К., 2006.
2. Литвин Н. М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920 — 1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.М.Литвин — К., 2006.
3. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.) / Наук. ред. О.В.Сухомлинська. - К., 2003.
4. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні / Л.А.Медвідь - К., 2003.

5. Нариси історії українського шкільництва (1905 - 1933) / За ред. О.В.Сухомлинської – К., 1996.

Питання до обговорення:

1. Як позначилася втрата елітарності вищої освіти на якості підготовки фахівців в Україні?
2. Які традиції професійної підготовки вчителя, започатковані в радянські часи, не втратили своєї актуальності?

Практичне заняття № 3

Провідні тенденції розвитку освітніх виховних систем у радянській Україні 20-30-х років ХХ століття

1. Реконструкція освітніх виховних систем 1918-1920 рр. Створення та діяльність Наркомосу.
2. Політика українізації в розвитку освітніх процесів.
3. Формування науково-дослідних установ.
4. Репресії проти науково-педагогічних діячів.

Література.

1. Дроб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність. - К., 1997.
2. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогі: Підручник / Під заг. ред. А.М.Бойко. - К., 2004.
3. Сірополко С. Історія освіти в Україні. - К., 2001.
4. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. -К., 1998.
5. Субтельний О. Україна. Історія. - К., 1993.
6. Тригубенко В.В., Нестеренко Л.С. Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років. - К., 2002.

Питання до обговорення:

1. Як вплинула реорганізація системи вищої педагогічної освіти на якість професійної підготовки радянського вчительства? Чи можемо ми спостерігати віддалені наслідки цих процесів?
2. Чому педологія як наука не мала шансів на повноцінний розвиток у радянській Україні?

Підготовка до практичних занять передбачає дотримання таких вимог:

1. Студент повинен уважно ознайомитись із розгорнутим змістом дисципліни, використовуючи конспект лекцій та відповідні підручники.
2. Уважно прочитати питання до кожної теми та знайти відповіді на них у рекомендованій літературі.
3. Законспектувати найважливіші теоретичні положення, що стосуються кожного питання.
4. У ході опрацювання теоретичного матеріалу визначити незрозумілі теоретичні поняття з метою подальшої консультації з викладачем.
5. Завести та постійно поповнювати словник нових термінів.
6. Найбільш складні теоретичні положення рекомендується законспектувати в окремому конспекті з метою їх засвоєння та подальшої консультації з викладачем.
8. Вивчаючи матеріал, чітко відокремлювати його теоретичну та практичну частини.
9. Кожне питання теоретичної частини співвіднести із загальним змістом дисципліни, проаналізувати його значення.
10. Визначити ключові положення у кожному питанні за відповідною темою.
11. Скласти тезисний план кожного питання та зіставити такі плани із загальною структурою теми.
12. Уважно повторити нові терміни кожного питання, дати їм визначення.

Матеріали для самостійного опрацювання

Завдання для самостійної роботи

1. У чому полягає зміст поняття «освітньо-виховна система»?
2. Як Ви розумієте сутність поняття «педагогічна парадигма»?
3. На основі яких принципів розробляється періодизація розвитку того чи іншого педагогічного явища?
4. Як Ви розумієте специфіку застосування методу ретроспективного логіко-системного аналізу в історико-педагогічному дослідженні?
5. Обґрунтуйте передумови становлення вищої педагогічної освіти в Україні.
6. У чому Ви вбачаєте особливості генези вищої педагогічної освіти в Україні?
7. Які історичні етапи пройшла у своєму розвитку вища жіноча педагогічна освіта в Україні?
8. У чому полягала відмінність розвитку вищої педагогічної освіти в 1804 - 1867 рр. та в період національно-визвольних змагань (1917 - 1920 рр.) в Україні?
9. Проаналізуйте еволюційний розвиток тенденцій професіоналізації, педагогізації, багаторівневості й університетизації вищої педагогічної освіти в Україні на різних історичних етапах.
10. У чому Ви вбачаєте причину ліквідації класичних університетів в Україні 1920 року?
11. Обґрунтуйте особливості реформування педагогічної освіти в Україні періоду 1920 -1930-х рр.
12. У чому полягає сутність феномену "університетська педагогічна освіта"?
13. Які етапи розвитку педагогічної освіти можна виділити в період 50-х – початку 90-х років ХХ ст.?
14. Здійсніть порівняльний аналіз вітчизняної і англо-американської моделі багаторівневої вищої освіти.
15. Обґрунтуйте етапи Болонського процесу, дотримуючись хронології подій.
16. Проаналізуйте зміст Болонських реформ з акцентацією на основних цілях та шляхах їх реалізації.
17. Дайте характеристику ступенів освіти за Болонською моделлю.
18. Доведіть значення Великої хартії університетів у становленні Європейського регіону вищої освіти.
19. Розкрийте зміст і хронологію розвитку принципу автономії в управлінні вищим навчальним закладом, визначте його роль у формуванні європейського освітньо-наукового простору.

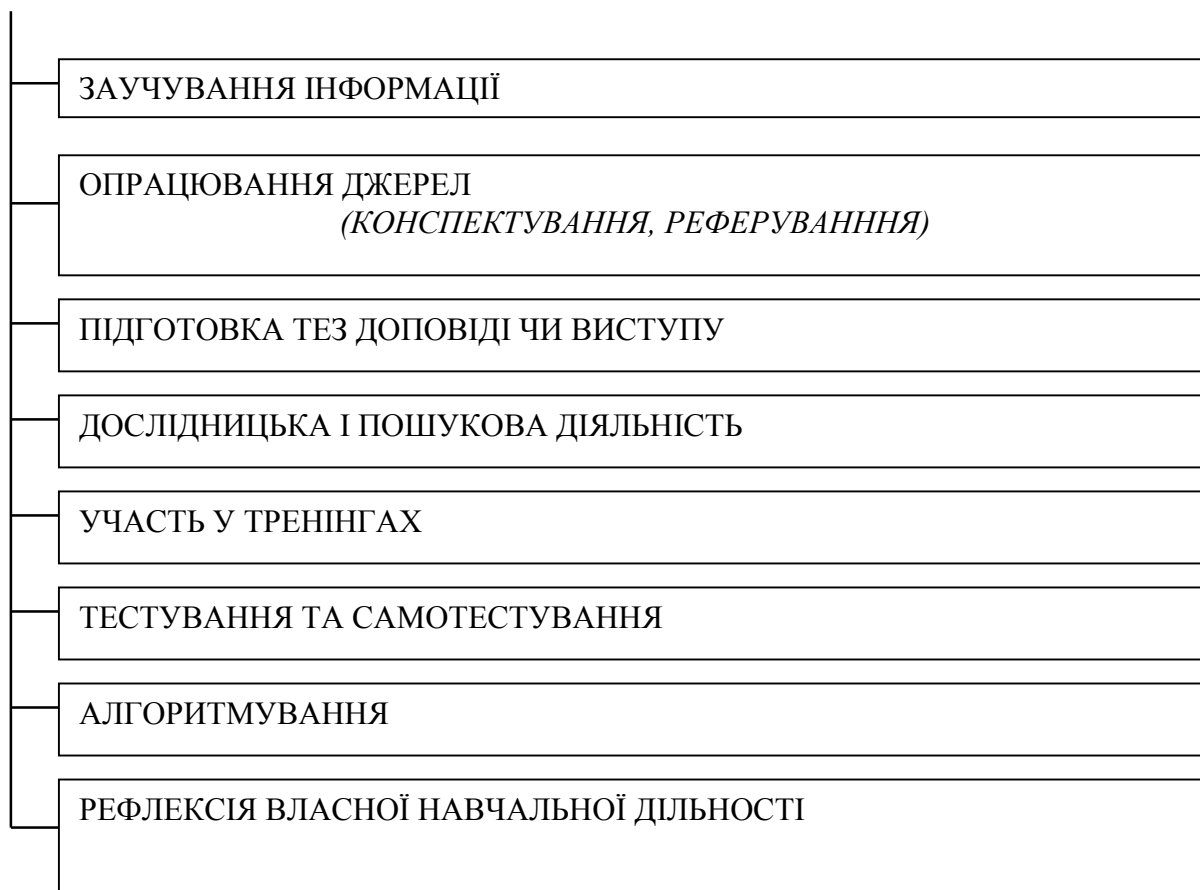
Рекомендації до виконання самостійної роботи

За вибором студента окремі теоретичні теми або питання можна оформити у вигляді реферату.

- a. У рефераті слід вказати тему, її актуальність, питання, що розглядаються, літературу, що було використано.
- b. Багатопланові теоретичні питання висвітлювати, спираючись на різні джерела їх тлумачення, або глибоко проаналізувати один, найбільш обґрунтований з точки зору студента, підхід.
- c. Якщо матеріал, що самостійно вивчається, містить практичну частину, то вона має бути опрацьована окремо.
- d. Практичні питання кожної теоретичної теми винести у окремий конспект.
- e. Кожне практичне питання уважно проаналізувати та зіставити зі змістом його теоретичного підґрунтя.
- f. Найбільш складні практичні питання можна виділити, оформивши їх у вигляді графіку або таблиці.
- g. Практична частина кожної теми має бути проілюстрована відповідними прикладами.
- h. Опрацьовуючи практичний матеріал, постійно звертати увагу на його значущість та перспективи подальшого втілення у життя.

- i. Наприкінці роботи уважно зіставити теоретичну та практичну частини кожної теми.
- j. Винести окремим списком питання, що викликали труднощі або незрозуміння, з метою подальшої консультації з викладачем.
- k. Самостійну роботу виконувати систематично, за відповідним планом.
- l. Представити роботу у вигляді конспекту або реферату.

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Література, рекомендована до самостійного опрацювання

1. **Бабак В., Лузік Е.** Фундаментальна підготовка в сучасному університеті: традиції та перспективи // Вища освіта України. – 2003. – № 1 – С.78–83.
2. **Вебер А.** Университет и историческая ситуация // Вебер А. Избранное. Кризис европейской культуры. – СПб., 1998.
3. **Глузман А. В.** Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования / А. В. Глузман. – К. : Издательский центр «Просвіта», 2007. – 39 с.
4. **Захаров И.В., Ляхович Е.С.** Миссия университета в европейской культуре. – М., 1994.
5. **Ідея Університету:** Антологія / Упоряд. М.Зубрицька. – Львів, 2002.
6. **Класичні університети** – центри освіти, науки, культури регіонів: традиції та сучасність. – Дніпропетровськ : Арт-пресс, 2003. – 236 с.
7. **Клепко С.Ф.** Філософія освіти в європейському контексті / Клепко С.Ф. – Полтава: ПОППО, 2006. – 328 с.
8. **Ортега-и-Гассет Х.** Миссия университета (Фрагменты) // Alma Mater. – 2003. – № 7. – С. 44-49.
9. **Пелікан Я.** Ідея університету ; пер. з англ. / Пелікан Ярослав. – К.: Дух і літера, 2009. – 360 с.
10. **Ржевська А.В.** Розвиток сучасної університетської освіти країн Західної Європи: монографія / А. В. Ржевська; ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». – Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2011. – 355 с.
11. **Сергеева Ю.И.** Академическая мобильность в Европе: история и современность : [монография] / Ю. И. Сергеева ; науч. ред. А. А. Прохоров; Учреждение образования «Белорусский гос. педагогический ун-т им. Максима Танка». – Минск : ИВЦ Минфина, 2007. – 168 с.
12. **Сірополко С.** Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
Вища школа Української РСР за 50 років : у двох частинах (1917-1967 рр.). – Ч. 1 : (1917-1945 рр.) / [кер. авт. колективу та відп. ред. вид. В. І. Пітов]. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. – 394 с.
13. **Скотт Питер.** Реформы высшего образования в странах Центральной и Восточной Европы: попытка анализа // Alma Mater. – 2001. – № 11. – С. 52.
14. **Терентьева Н.О.** Вища (університетська) освіта: становлення і розвиток / Н.О. Терентьева – Черкаси, 2005.
15. **Формирование общества, основанного на знаниях.** Новые задачи высшей школы: Доклад Всемирного банка. – М., 2003.
16. **Ясперс К.** Ідея Університету // Ідея Університету: Антологія / Упоряд. М.Зубрицька. – Львів, 2002.

Рекомендації до виконання індивідуальної роботи

Питання для індивідуальних навчально-дослідних завдань

1. Проблеми виховання сучасних студентів.
2. Значення братських шкіл для розвитку українських університетів.
3. Найбільш перспективні та економічно вигідні рішення в сучасному реформуванні вищої школи України.
4. «Рудименти» і «атавізми» радянського університету в сучасному українському виші: як їх позбутися.
5. Основні причини ліквідації класичних університетів в Україні в 1920-х роках.
6. Чим зумовлена доцільність використання терміна «педагогічна парадигма».
7. Чим зумовлена доцільність використання терміна «освітньо-виховна система».
8. Яка з моделей багаторівневої вищої освіти є більш перспективною – вітчизняна чи англо-американська?
9. Які педагогічні умови забезпечують високий рівень якості освіти?
10. Яка з моделей університету має більше переваг у постіндустріальну добу – «дослідницький університет» В.Гумбольдта чи «інтелектуальний університет» Дж.Ньюмена.
11. Встановіть зв'язок між запуском першого штучного супутника Землі і підвищенням якості та конкурентоспроможності американської вищої освіти.
12. Перешкоди мобільності студентів і викладачів у Європейській зоні вищої освіти.
13. Яким є зв'язок між поняттями «модернізація освіти» і «інноваційні освітні технології».
14. Чи можлива автономія університету в тоталітарному суспільстві?
15. Якими є особливості генези вищої педагогічної освіти в Україні.
16. Становлення вищої жіночої освіти в Україні (1878 - 1920).
17. Київський Фребелівський педагогічний інститут в системі вищої освіти України (1907 - 1920).
18. Освітньо-виховні системи періоду національно-визвольних змагань українського народу (1917 - 1920).
19. Специфіка освітньо-виховних систем в радянській Україні 20-30-х рр. ХХ ст.
20. Особливості розвитку освітньо-виховних систем радянської України періоду 40-80-х рр. ХХ ст.
21. Педагогічна система М.І.Пирогова.
22. Теорія національного виховання Г.Г.Ващенко.
23. Педагогічні погляди Г.С.Сковороди.
24. Психолого-педагогічна система І.О.Сікорського.
25. Педагогічна спадщина М.В.Остроградського.
26. Педагогічна система М.П.Драгоманова.
27. Сутність і зміст гуманітарної педагогічної парадигми в Україні (1991-2008).
28. Історичний розвиток принципу єдності педагогічної теорії і практики у вищій школі України.
29. Становлення феномену особистісно-соціального виховання в історії педагогіки.
30. Співвідношення понять «класична» і «реальна» освіта (XIX - початок ХХ ст.).

Поради до опрацювання навчально-методичної літератури

Сучасна література з курсу «Університетська освіта», нажаль, не є дуже різноманітною за типами, видами та жанрами видань. Проте, кожне з них має своє призначення. Тому слід добре знати, яку саме інформацію може вміщувати певне видання, щоб правильно ним користуватися. Наведемо найбільш важливі й поширені види навчальної та наукової літератури, з якими може працювати студент, і перелік яких наданий у рекомендаціях до самостійної роботи над темами у цьому навчально-методичному комплексі.

Навчальна література

Підручник – основний вид навчальної літератури. Він вміщує систематизований виклад навчального матеріалу, який повинен засвоїти студент у відповідності до програми навчальної дисципліни. У підручнику інформація подається в певній методичній обробці та послідовності, які спрямовані на формування системи знань про суспільство.

Навчальні посібники досить близькі за змістом до підручників. Вони можуть висвітлювати певні частини навчальної дисципліни вужче або ширше у порівнянні з підручниками, а також глибше відображати особисту позицію автора або авторів.

Методичний посібник – це видання, яке вміщує практичні рекомендації з вивчення навчальної дисципліни або окремих тем та матеріали до його вивчення.

Різновидом методичного посібника є конспекти лекцій і навчально-методичні комплекси з дисципліни.

Наукова література

Монографія – це наукове видання, присвячене всебічному дослідженню певної проблеми чи теми. Цей вид наукової літератури зазвичай вміщує ґрунтовну наукову інформацію, довідковий матеріал, а також вказівник літератури з проблеми.

Збірник наукових праць (статей, тез) включає статті та інші матеріали наукового характеру. Як правило, збірник присвячується одній темі, але на відміну від монографій, вона може розглядатися з різних, навіть протилежних точок зору.

Науковий журнал – це періодичне видання, що вміщує статті, інші наукові матеріали та має постійну рубрикацію. У процесі вивчення навчальної дисципліни можна використовувати публікації з різних періодичних видань, зокрема: «Вища освіта України», «Вища школа», «Нові технології навчання», «Педагогіка і психологія», «Проблеми освіти» та інші.

Довідково-інформаційна література

До цього виду видань належать **енциклопедії**, **енциклопедичні словники** та **термінологічні словники** з філософії, педагогіки, психології які є незамінними для отримання компактної, узагальненої інформації, роз'яснення значення основних категорій і термінів. Матеріал в них представлений у вигляді окремих статей, які найчастіше розташовуються в алфавітному порядку їх назв. Відрізняються названі видання ступенем повноти інформації.

Рекомендації до написання і оформлення рефератів (індивідуальних навчально-дослідних завдань)

Підготовка реферату – один із перших видів дослідницької роботи студентів, який використовується у вищій школі, оскільки впливає із завдань навчально-виховного процесу вищого навчального закладу і сприяє розвитку у студентів нахилів до пошукової, дослідницької діяльності та до творчого розв'язання

навчально-виховних завдань освітнього закладу. Реферат (від. лат. *refereo* – повідомляю, доповідая) – це стислий виклад у письмовому вигляді наукової літератури з теми, вчення, змісту книги, тощо. Також передбачає доповідь на дану тему, що включає огляд наукових та інших джерел з обраної теми або виклад змісту наукової роботи. Важливо зазначити, що у рефераті необхідно

не лише висвітлити відповідну інформацію, а й показати своє ставлення до неї. Реферат демонструє ерудицію дослідника, його вміння самостійно аналізувати, систематизувати, класифікувати й узагальнювати суттєву наукову інформацію.

Структура реферату студента вищого навчального закладу повинна складатися з таких частин, як:

- вступ (в ньому відображається актуальність даного дослідження та важливість його розв'язання в контексті даної дисципліни, його об'єм 1-1,5 друковані аркуші);
- основна частина (вона може складатися з декількох параграфів у яких здійснено виклад основного матеріалу дослідження, кожен із яких виділяється логічною завершеністю та має окрему назву, об'єм – не менше 5 друкованих аркушів);
- висновки (в них підводиться підсумок проведеної роботи та відображаються основні узагальнення дослідження, об'єм 1-2 друковані аркуші);
- список використаних джерел (повинен містити не менше 5 праць, які використанні при підготовці реферату і оформленні відповідно до сучасних вимог оформлення бібліографії).

Основні вимоги до реферату:

- повнота та відповідність змісту реферату його темі;
- реферат повинен містити на 2 сторінці – Зміст, який відображає основні частини дослідницької роботи з вказаними сторінками.
- обсяг реферату повинен бути не менше 10 сторінок друкованого тексту;
- реферат повинен містити інформацію, яка є новою, цікавою та актуальною для студентів;
- зразок оформлення літератури: Мазоха Д. С., Опанасенко Н. І. Педагогіка: Навчальний посібник. – К., Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
- презентування реферату повинно проходити до 7–10 хвилин у вигляді доповіді основних положень та висновків дослідницької роботи;
- студент при вивченні навчальної дисципліни має право лише один раз підготувати реферат;
- реферат може бути оформлений рукописним текстом, проте об'єм його повинен бути достатнім у відповідності до вимог оформлення реферату.

Питання до заліку з дисципліни

1. Зміст поняття "освітньо-виховна система"; функції та структурні компоненти освітньої виховної системи.
2. Методи історико-педагогічного дослідження.
3. Поняття педагогічної (освітньої) парадигми.
4. Еволюція педагогічної парадигми в історії вищої школи України (XIX – початок XXI ст.).
5. Особливості академічної педагогічної парадигми (XIX - початок XX ст.).
6. Зміст професійно орієнтованої освітньої парадигми (1917 - 1980-ті рр.).
7. Сутність професійно-технологічної педагогічної парадигми (кінець 1980-х - початок 1990-х рр.).
8. Становлення і розвиток гуманітарної педагогічної парадигми (1991 - 2008).
9. Періодизація розвитку вітчизняних освітньо-виховних систем XVI - початку XXI ст.
10. Братські школи як передумова становлення вищої освіти в Україні (XVI – XVII ст.).
11. Значення Острозької академії (1576-1636) як першої освітньо-виховної системи в Україні.
12. Освітньо-виховна система Києво-Могилянської академії (1615 - 1817).
13. Чернігівський (1700), Харківський (1726) і Переяславський (1738) колегіуми в історії вищої освіти України.
14. Особливості формування ліцейної освіти в Україні (XIX - початок XXI ст.).
15. Становлення класичної університетської освіти на Західній Україні: Львівський (1661) і Чернівецький (1875) університети.
16. Вплив освітньої реформи 1802 -1804 рр. на процеси становлення вищої освіти в Центральній і Східній Україні.
17. Порівняльний аналіз змісту загальних Статутів Російських імператорських університетів (1804, 1835, 1863, 1884).
18. Генеза класичної університетської освіти в Центральній, Східній і Південній Україні (1804 -1865).
19. Університет Св. Володимира як освітньо-науковий центр Київського навчального округу (1834 -1917).
20. Основні напрями освітньо-наукової діяльності Харківського імператорського університету (1804 -1917).
21. Становлення і розвиток педагогічних інститутів у структурі класичних університетів України (1804 - 1860 рр.).
22. Зміст діяльності університетських педагогічних курсів (1860-1867).
23. Розвиток вищої педагогічної освіти в структурі класичного університету України (1804 - 1867).
24. Сутність та історичне коріння сучасних тенденцій багаторівневості й університетизації вищої педагогічної освіти в Україні.
25. Ніжинський історико-філологічний інститут кн. О.Безбородька (1875 -1917) як перший автономний вищий педагогічний навчальний заклад в Україні.
26. Значення Київських вищих жіночих курсів (1878 - 1917) у становленні вищої жіночої освіти університетського типу.
27. Ідея створення жіночого Університету Св. Ольги та її втілення (1878 - 1917).
28. Зміст і особливості навчального процесу Київського Фребелівського педагогічного інституту (1907-1917).
29. Становлення вищої освіти в перший період УНР (Центральної Ради), березень 1917 - квітень 1918 рр.
30. Освітня політика в Україні за часів Гетьманату, квітень - грудень 1918 р.
31. Розвиток вищої освіти в другий період УНР (Директорії), грудень 1918 – січень 1919 рр.
32. Загальносвітовий контекст розвитку ідеї університетської освіти (XII – XX ст.).
33. Світові моделі й концепції університетської освіти (XVIII - початок XXI ст.).

34. Становлення системи вищої та вищої педагогічної освіти в радянській Україні (20 - 30-ті рр. XX ст.).
35. Особливості функціонування вищих навчальних закладів у період Великої вітчизняної війни (1941 - 1945).
36. Еволюція вищої педагогічної освіти в Україні періоду середини 40-х - кінця 80-х років XX ст.
37. Розвиток університетської педагогічної освіти в Україні (1933 - 2008).
38. Зміст і особливості багаторівневої системи вищої освіти в Україні (1991 - 2008).
39. Освітні ступені та кваліфікаційні рівні в системі вищої освіти України кінця XX - початку XXI ст.
40. Поняття акредитації вищого навчального закладу в освітній реформі кінця XX ст.
41. Історичний розвиток принципу автономії в управлінні вищим навчальним закладом (XIX - початок XXI ст.).
42. Специфіка освітньо-професійних та освітньо-наукових програм вищого закладу освіти в Україні (90-ті роки XX - початок XXI ст.).
43. Модернізація системи вищої освіти в Україні кінця XX - початку XXI ст.
44. Співвідношення традицій і новацій у змісті вищої освіти України 1991 - 2008 рр.
45. Велика хартія університетів (1988) у становленні єдиного Європейського регіону вищої освіти.
48. Принцип автономії в управлінні вищим навчальним закладом у контексті Болонського реформування (1997 - 2008).
49. Виявіть загальне і особливе в авторських моделях «дослідницького університету» В.Гумбольдта та «інтелектуального університету» Дж.Ньюмена.
50. Доведіть залежність зміни освітньої парадигми від суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку суспільства.

Вимоги до написання наукового есе

Есе як вид письмової навчальної роботи

Індивідуалізація сучасних суспільних відносин та, як наслідок, індивідуалізація сучасної професійної освіти відкриті для застосування нових ефективних форм діяльності, в т.ч. навчальної. Ось чому есе (трансформований, адаптований, змінений жанр літератури) набуває все більшої популярності як вид письмової самостійної роботи українського студента, а саме: *як твір-міркування невеликого обсягу з вільною композицією, що виражає індивідуальні враження, міркування з конкретного питання, проблеми й свідомо не претендує на повноту й вичерпне трактування теми.*

Есе припускає вираження автором своєї точки зору, особистої суб'єктивної оцінки предмета міркування, дає можливість нестандартного (творчого), оригінального висвітлення матеріалу; часто це розмова вголос, вираження емоцій та образність. Це також вільний стиль з можливими елементами імпровізації, певного пафосу, іронії. Однак все це призводить як до різних трактувань цього виду письмової роботи, так і до різних спроб його формалізації.

Зауважимо, що на відміну від реферату, який адресується *будь-якому* читачеві, тому традиційно починається зі слів: «Я хочу розповісти про...», а закінчується словами: «Я можу сформулювати наступний висновок...», есе – це ближче до репліки, що адресується *підготовленому* читачеві. Тобто людині, яка вже має уяву, *про що йде мова*. Власне, така «адресність» дозволяє автору есе зосередити увагу на розкритті нового змісту, а не нагромаджувати різними службовими деталями викладення матеріалу в письмовому форматі.

Звернімося до деяких спостережень викладачів та методистів щодо есе як виду письмової творчості. «Що таке есе, ніколи досконало не було визначено», - стверджує один із енциклопедичних словників, тоді як інший додає більшої категоричності: «Есе не може бути приведеним до будь-якої дефініції». Ця «невизначеність» становить особливу природу есе. І все ж є **можливість виділити** певні загальні ознаки, принципи виду письмової діяльності, які найчастіше зустрічаються в енциклопедичних словниках, а саме: *есе – це суб'єктивний, індивідуальний, самостійний простір, де формуються позиції, висловлюються думки, передбачення та демонструється відповідне індивідуалізоване ставлення.*

Тому, **головна місія та мета есе** – це самостійне бачення студентом проблеми, питання, теми на підставі *опрацьованого* матеріалу та аргументів, у відповідності до *обраного* підходу, стилю тощо.

Зауважимо, що не потрібно розглядати есе виключно як форму рубіжного контролю знань. Перш за все – це форма вираження **теоретичного пошуку творчого студента**, який здатний підвестися над формалізованим характером академічного (традиційного) реферату і запропонувати собі та викладачеві письмову роботу абсолютно іншого рівня культури навчальної діяльності. На відміну від інших прийомів, методів контролю й перевірки знань, метою есе є діагностика продуктивної, творчої складової пізнавальної діяльності студента, який припускає аналіз інформації, його інтерпретацію, побудову міркувань, порівняння фактів, підходів і альтернатив, формулювання висновків, особисту оцінку тощо.

Застосування есе сприяє більш чіткому й грамотному формулюванню думок, допомагає розташовувати ці думки в логічній послідовності, припускає вільне володіння мовою термінів і понять, розкриває глибину й широту навчального матеріалу, вчить використати приклади, цитати, необхідні аргументи за відповідною темою.

Аналізуючи закордонний і вітчизняний досвід застосування есе, можна говорити про *імовірні чотири форми* використання його, а саме:

1) есе — самостійна творча робота із запропонованої викладачем теми або переліку тем для самостійного вибору студентами (виконується як домашня, позааудиторна робота);

2) есе — 30-хвилинна контрольна (або самостійна) робота з *вивченого* навчального матеріалу та в межах аудиторних умов;

3) есе — 10—15-хвилинний вільний твір для закріплення й опрацювання нового матеріалу (звичайно, пишеться наприкінці заняття або наприкінці етапу заняття, в умовах аудиторної діяльності);

4) есе — 5-10-хвилинний вільний твір з метою підведення підсумків аудиторного заняття й фіксування сформованих на занятті думок і висновків по темі (найчастіше дається завдання написати, що студенти довідалися по новій темі, або сформулювати одне питання, на яке вони так і не отримали відповіді).

Для перших двох видів есе тема формулюється найчастіше викладачем у вигляді проблемного питання, *що має спонукати* студентів до міркування, а не тільки до логічної побудови відповіді з окремих понять і визначень. Наприклад, по темі умовного навчального курсу «Радіо» питання для есе може бути сформульовано у наступний спосіб: «Радіо: суспільна служба, підприємництво чи парадокс вибору?» А до теми умовного навчального курсу «Журнали» питання для есе може бути задане у такий спосіб: «Чому українські кіоски періодичної преси переповнені російськими та зарубіжними журналами?»

Останні два, із вищезазначених, види есе задаються питанням, що допомагає закріпити у студентів виниклі в ході аудиторного заняття думки й висловити своє особисте *ставлення* до навчальних проблем, по темі.

Якщо перші два, із вищезазначених, види есе оцінюються викладачем на оцінку, то інші залишаються без оцінки й часто навіть не перевіряються (в традиційному значенні цього слова), а слугують, в першу чергу, для організації зворотного зв'язку «студент-викладач» («старий» і «новий» *досвід особистості*, якщо визначати завдання більш чітко).

На наш погляд, потрібно відокремлювати щонайменше два види есе, діаметрально протилежних за цілями в навчальній роботі. **Есе-1** (умовне позначення) – вид творчої письмової роботи, яку можливо (і це умовний показник) рекомендувати студентам, які цікавляться змістом навчального курсу, предмета, галуззю знань, для кого, в кінці кінців, написання традиційного реферату не представляє особливих труднощів. *Рамки формату есе-1 дозволяють студентам більш широко продемонструвати всі свої креативні можливості.*

Окрім творчого есе-1, в навчальній практиці під тією ж назвою використовується **есе-2** (також умовна назва). Це більш чітка та регламентована форма викладення інформації, *коли місце, час роботи є обмеженими*. В такому виді від студента буде вимагатися головне: продемонструвати розширений план відповіді на тему. При цьому, тези мають бути частиною єдиного тексту, а не різновидами окремих думок автора. Крім того, есе-2 – це завжди основа для доповіді, аналітичної записки, інших форм сучасної комунікації в науці, політиці, бізнесі тощо.

Таким чином, до **першочергових завдань написання есе** маємо віднести таке:

- стимулювання студентського самостійного теоретичного пошуку або узагальнення практичного досвіду вирішення проблем, розгляду ситуацій, явищ тощо;
- реалізація студентського творчого, креативного наміру та суб'єктивних передбачень, суб'єктивного ставлення до проблем, форм та методів їх практичного вирішення, що являє собою своєрідний “монолог” під час дискусії, можливо і саму дискусію, де чітку роль займає автор – студент;
- демонстрація знань, враховуючи вимоги навчального плану, мету, завдання навчальної дисципліни, додатково опрацьовані матеріали, зібрані та узагальнені аргументи, а також демонстрація самостійної позиції студента;
- розвиток змістовності співпраці «студент – викладач», «нового та старого».

НОТАТКИ на полях	<i>Есе – це творчий індивідуалізований навчальний процес</i>
---------------------	---

ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

ЕСЕ - це самостійна письмова робота **на тему, запропоновану викладачем** (тема може бути запропонована також студентом, але обов'язково повинна бути погоджена з викладачем).

Мета есе полягає в розвитку навичок самостійного творчого мислення й письмового послідовного викладу власних думок. Писати есе надзвичайно корисно, оскільки це дозволяє авторові навчитися чітко й грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, використовувати основні категорії аналізу, виділяти причиново-наслідкові зв'язки,

ілюструвати поняття відповідними прикладами, аргументувати свої висновки; володіти науковим стилем мовлення.

Есе повинне містити: чіткий виклад суті поставленої проблеми, включати самостійно проведений аналіз цієї проблеми з використанням концепцій і аналітичного інструментарію, розглянутого в рамках дисципліни, висновки, що узагальнюють авторську позицію з поставленої проблеми.

Залежно від специфіки дисципліни, **форми есе можуть значно диференціюватися.** У деяких випадках це може бути аналіз наявних статистичних даних з досліджуваної проблеми, аналіз матеріалів із засобів масової інформації й використання досліджуваних моделей, докладний розбір запропонованого завдання з розгорнутими думками, підбір і детальний аналіз прикладів, що ілюструють проблему тощо.

Есе–1 як жанр письмової творчої роботи

Мета творчого (есе–1), як нам бачиться, в тому, щоб відійти від «формалізованих» рамок традиційної письмової роботи студента. В есе–1 домінує не стільки логіка, скільки асоціації. Якщо студента обмежують чіткі рамки реферату, задана структура письмової роботи, необхідність все обґрунтувати та повністю перераховувати докази, рекомендуємо звернутися до есе як більш вільної, динамічної форми письмової навчальної роботи.

З формалізованих вимог до есе-1 потрібно віднести тільки одне: наявність заголовка. Внутрішня структура есе може бути довільною (хоча в рекомендаціях ми пропонуємо структуру есе). Оскільки есе – це мала форма письмової роботи, необов'язковим, але бажаним, є повторення висновків в кінці; висновки можуть бути включеними до основного тексту або заголовка. Також аргументація може передувати формулюванню проблеми. Формулювання проблеми може співпадати з остаточним висновком.

При формулюванні проблеми потрібно враховувати, що есе відрізняє конкретна тема та суб'єктивне її трактування. Об'єм теми в есе набагато вужчий, ніж, наприклад, в трактаті.

Успішне есе можливо тільки при наявності несподіваного ходу в розкритті теми: «Всі ми думали, що... а виявляється — навпаки...» Така «точка подиву» і є передумовою для есе. «Точка подиву» — це те, чим студент може здивувати й збагатити, навіть обурити читача-викладача.

Наприклад, з 1019 по 1036 рік Київська Русь була поділена між Ярославом Мудрим і Мстиславом Хоробрим по Дніпру. Есе «Краще хоробрість, чим мудрість» може доводити, що Мстислав, як правитель, був би кращим історичним вибором для Русі.

Оскільки есе — жанр суб'єктивний, то й оцінка його може бути суб'єктивною. Робити ставку на новизну завжди ризиковано, але хто не ризикує, той не перемагає. За умови, що джерела цитуються коректно, а власні висновки ґрунтовно аргументовані, завжди є надія на успіх.

НОТАТКИ на полях	<i>Кращий спосіб навчитися чого-небудь: орієнтуватися на успішні зразки.</i>
---------------------	--

Парадоксальність і проблематичність в есе-1. Розглянемо, як приклад, трохи вдалих есе. В 2000 році в російському перекладі вийшли есе відомого фахівця культури Умберто Еко¹. Книга Еко містить п'ять різнопланових мініатюр з таких питань, як: підстави етичної системи безбожника; безглуздість війни в сучасному світі; історія поняття «фашизм»; змістовна криза щоденної преси; терпимість (толерантність) у контексті глобалізації. Той факт, що вибір і розташування статей належать авторові, зайвий раз підкреслює єдність збірника за змістовними та ідейними параметрами. Однак ми будемо цікавитися не філософсько-етичною позицією У. Еко, а способом вибудовування ним проблеми в есе, як в особливому жанрі.

¹ Еко Умберто. Пять эссе на темы этики / Сост. автора, пер. с итал. Э. Костюкович. - Спб., 2000.

Проаналізуємо, як формулюються проблемні тези в цих кількох есе. Ці формулювання не завжди явно видно, однак їхнє порівняння можливе. Це відповіді на питання: заради чого, заради якої нової думки автор відбирає й вишиковує свої міркування й аргументи?

В есе «*Осмислюючи війну*» сама назва фіксує читацьку увагу на головну авторську тезу про те, що сучасна війна (у всіх її змістах) - безглузда. Це вдалий приклад парадоксального зіткнення заголовка й формулювання проблеми в есе.

Есе написано в період, коли починалася операція НАТО проти Іраку («Буря в пустелі»), тому автор спеціально розділяє злободенність теми й більш широкий контекст для розуміння тези про безглуздість війни: «Проте нижче викладені міркування повинні пролунати незалежно від того, як повернуться справи на війні. Вони повинні пролунати тим більше, якщо війна дозволить досягти «позитивного» результату і, тим самим, створиться висновок-ілюзія, що в якихось випадках війна – це розумний вихід «з положення». Тим часом цей висновок необхідно розгромити». Далі викладаються аргументи, що показують політичну та економічну недоцільність і стратегічну безглуздість війни в умовах зростання глобалізації.

Класична формула *проблеми*: хтось думає, що війна може мати позитивні наслідки, а «я вам доведу», що немає. *Парадоксальний розворот* проблеми: а випадку, якщо ця конкретна війна дасть ілюзорні вигоди, то ще важливіше буде довести безглуздість війни взагалі.

Есе «*Вічний фашизм*» також у відомій мірі засновано на автобіографічних враженнях. Тут Еко вбачає протиріччя в широкому вживанні терміна «фашизм» стосовно до різномасштабних політичних течій в усьому світі. Таке вживання сприймається всіма, хоча суперечить первісному, вихідному змісту терміна, як назви італійського політичного руху.

Проблема: «Фашизм повинен асоціюватися з Італією» (с. 56).

Протиріччя знімається введенням поняття в буквальному «пра-фашизм», 14 ознак якого пропонує автор.

Ми запропонували для розгляду два приклади есе. Всі вони так чи інакше відбивають парадоксальність тези, в якій представлена проблема для обговорення, тобто відповідають формулі «всі ми думаємо, що **A**, але я вам доведу, що **не-A**». Зрозуміло, що гарне есе відображає переконання автора, який володіє відомою суспільною цінністю. У цьому змісті есе — не просто полемічна репліка, але й, так сказати, корегуюча репліка, що істотно уточнює картину загальновідомого.

Есе-2 як елемент формалізованого виду письмової роботи

Можна сказати, що есе-2 — це теж репліка, однак вона адресується, наприклад, викладачам-екзаменаторам і повинна відобразити не стільки своєрідність студентської точки зору, скільки володіння студентами певним колом знань. Тому в есе-2 важливо продемонструвати здатність побудувати відповідь на поставлене питання за відповідним планом, передавши основні змістові моменти. Частіше за все есе-2 створюється за формою бланка для відповіді. Незвичний тип письмової роботи породжує дві групи проблем. Одні з них пов'язані із ситуацією іспиту, необхідністю дотримуватися формальних вимог. Інші — зі змістовою стороною відповідей.

Перший тип проблем вирішується досить легко. Студент може заздалегідь познайомитися з бланком, правилами його заповнення та зразками запитань. Перед студентом обов'язково (на час контрольної роботи) буде лежати аркуш із завданнями та інструкцією.

Коло проблем, пов'язаних зі змістовою стороною відповідей на питання (другий тип проблем), не вичерпується знанням фактичного матеріалу. Не менш важливо представляти очікуваний формат відповіді й вміння перевіряти наявність ключових структурних елементів у схемі відповіді. Очікуваний формат відповіді у вигляді есе-2 являє собою зв'язний текст, що може бути структурованим в абзаци, пункти, підпункти.

Процес написання есе: рекомендований варіант

Процес написання есе можна уявити як ланцюжок, послідовність певних елементів, етапів, процесів. Для студентів важливими є такі процеси та елементи.

Конспектування, особливо при читанні, є стратегічним інтелектуальним вмінням, а не механічним спрощеним викладенням авторської думки, позиції. Конспектуючи, студент

відбирає відповідний матеріал та розвиває своє розуміння теоретичних положень, емпіричних даних, тобто факти такого роду, які або підтверджують, або спростовують. При читанні текстів студент робить помітки та порівнює одне з другим, відзначає те, що буде корисним в подальшій роботі або є більш цікавим, змістовним з теоретичного чи емпіричного підходів.

Можна конспектувати, поділивши аркуш зошита на два стовпчики. В лівому стовпчику студент напрацьовує конспект того матеріалу, який читає, а в правому, в той же час або пізніше, – порівнює зміст цього конспекту з іншими фактами, про які він читав раніше, чув на лекціях, які обговорювалися в неформальних умовах, а також з власними коментарями та критичними зауваженнями.

Іншими словами, студент формує свої нотатки для побудови перехресного посилання, виходячи з власних позицій, а також враховуючи власноручні коментарі відносно проголошеного іншими.

Що читати? Важливим є підбір матеріалу для читання: з кожної конкретної теми потрібно спочатку прочитати дві або три ключові статті, книги, в яких подаються зрозумілі концептуальні рамки або теоретична аргументація чи наводяться всебічні емпіричні дані. Таке стратегічне читання сформує певні основні орієнтири щодо теми (враховуючи різні судження, інтерпретації), слугуватиме фундаментом для цілеспрямованого подальшого читання.

Залежно від тематики важливим є включення до списку літератури для читання одного або двох тематичних досліджень, що мають протилежні спрямування. Ефективне використання тематичних матеріалів та даних допоможуть студенту попередити типову помилку – надмірне використання узагальнень в есе.

Тема есе. Аналіз протиріч, розгляд тематичних досліджень, формування проблеми дозволяють студенту визначити тему есе. Тема, питання та завдання, що постали перед студентом в процесі розмірковування над есе потребують аналітичних відповідей, тобто пошуку пояснення: чому щось відбувається / з якої причини / як це відбувається / процеси, механізми.

При виборі теми перш за все студент має переконатися, що він правильно сформував та зрозумів її. Оскільки тема може бути інтерпретована по-різному, для її висвітлення існує кілька підходів. Отже, студенту потрібно обрати один варіант інтерпретації або підходу, аби мати можливість обґрунтувати своє бачення проблеми.

При цьому зміст теми може охоплювати широке коло питань та потребувати залучення великого обсягу літератури. В цьому випадку студент має можливість сформулювати гіпотезу, відповідно до якої в есе (головній її частині) будуть проілюстровані тільки певні аспекти цього проблемного питання. Студент позбавляється зайвих труднощів, якщо він *не буде* виходити за рамки окресленого кола. Вибір, бачення студента потрібно аргументувати відповідними доказами. Виходячи з рішення студента про те, якою є гіпотеза роботи, потрібно скласти план відповіді та структуру есе.

Структура есе

Побудова есе — це відповідь на питання або розкриття теми, що засновано на класичній системі доказів.

1. **Титульний аркуш** (заповнюється за рекомендованим зразком);

2. **Вступ:** місія² студента щодо розгляду теми есе, його авторське бачення³ — гіпотеза⁴ або сутність та обґрунтування вибору цієї теми. Мета та завдання роботи — очікуваний результат роботи в цілому та конкретні результати, які будуть отримуватися в ході розкриття теми. На цьому етапі дуже важливо правильно **сформулювати питання, на які ви**

² Місія від англ. mission - покликання, певна ідея, що несе в собі підставу для подальшого формування гіпотези.

³ Бачення — проникливість, певна гострота, що несе вагомість суб'єктивності підходу до розгляду проблеми в есе.

⁴ Гіпотеза від англ. Hypothesis - припущення, задум, намір, який несе авторську суб'єктивність і приймається за предмет дослідження.

збираєтеся знайти відповідь у ході свого дослідження. При роботі над вступом можуть допомогти відповіді на наступні питання: «Чи потрібно давати визначення термінам, що пролунали в темі есе?», «Чому тема, яку я розкриваю, є важливою в даний момент?», «Які поняття будуть залучені в мої міркування?», «Чи можу я розділити тему на трохи більше дрібних підтем?» і т. д.

3. **Основна частина:** теоретичні основи обраної проблеми й виклад основного питання. Ця частина припускає розвиток аргументації й аналізу, а також обґрунтування їх, виходячи з наявних даних, інших аргументів і позицій щодо питання. У цьому полягає основний зміст есе й це являє собою головні труднощі. Тому важливе значення мають підзаголовки, на основі яких здійснюється структурування аргументації; саме тут необхідно обґрунтувати (логічно, використовуючи дані або строгі міркування) пропоновану тезу. Там, де це необхідно, як аналітичний інструмент можна використати графіки, діаграми й таблиці. Залежно від поставленого питання аналіз проводиться на основі наступних категорій: причина — наслідок, загальне — особливе, форма — зміст, частина — ціле, сталість — мінливість. У процесі побудови есе необхідно пам'ятати, що один параграф повинен містити тільки одне твердження й відповідний доказ, підкріплений графічним або ілюстративним матеріалом. Отже, наповнюючи розділи аргументацією, необхідно в межах параграфа обмежити себе розглядом однієї головної думки. Добре перевірений спосіб побудови есе – використання підзаголовків для позначення в головній частині ключових моментів аргументованого викладення. Сукупність підзаголовків допомагає побачити те, що пропонує зробити студент (чи є добрим його бачення). Ефективне використання підзаголовків – не тільки визначення основних пунктів, які студент бажає висвітлити, це також наявність логічності у висвітленні теми есе.

4. **Висновок:** узагальнення й аргументовані висновки до теми й т. д. Підсумовує есе або ще раз вносить пояснення, підкріплює зміст і значення викладеного в основній частині. Методи, що рекомендують для складання висновка: повторення, ілюстрація, цитата. Висновок може містити такий дуже важливий, що доповнює есе, елемент як вказівка на застосування дослідження, на розвиток взаємозв'язків з іншими проблемами.

Структура апарату доказів, необхідних для написання есе

Доказ — це сукупність логічних прийомів обґрунтування істинності якого-небудь судження за допомогою інших, пов'язаних з ним суджень. Воно пов'язане з переконанням, але не тотожно йому: аргументація або доказ повинні спиратися на дані науки й суспільно-історичну практику, переконання ж можуть бути засновані на забобонах, непоінформованості людей у питаннях економіки й політики, видимості доказовості. Інакше кажучи, доказ або аргументація — це міркування, що використовує факти, щирі судження, наукові дані й переконує нас в істинності того, про що мова йде. Структура будь-якого доказу містить у собі три складники: теза, аргументи й висновки або оцінювальні судження.

Теза— це положення (судження), яке потрібно довести.

Аргументи — це категорії, якими користуються при доказі істинності тези.

Висновок — це думка, заснована на аналізі фактів.

Оцінювальні судження — це думки, засновані переважно на наших переконаннях, віруваннях або поглядах, які виражаються в емоційно-експресивній формі.

Вимоги до фактичних даних та інших джерел

Для написання есе на доброму рівні дуже важливо те, як використовуються емпіричні дані та інші джерела. Студент завжди може передбачити надмірне узагальнення, якщо пам'ятає, що в рамках есе *дані, факти тощо є ілюстрацією, а не підсумковим актом*, тобто вони підтверджують аргументи автора, свідчать про його вміння доречно використовувати інформацію. Студент не має забувати, що дані відносно спірних запитань – завжди піддаються сумніву. Від студента і не очікують, що його есе винайде остаточну, уніфіковану відповідь: ніхто та ніколи не погодиться з тим, що це є єдина правильна відповідь!

Як підготувати й написати текст есе?

Якість будь-якого есе залежить від трьох взаємозалежних складників, таких як:

- вихідний матеріал, що буде використаний (конспекти прочитаної літератури, лекцій, запису результатів дискусій, власні міркування й накопичений досвід з даної проблеми);
- якість обробки наявного вихідного матеріалу (його організація, аргументація та докази);
- аргументація (наскільки точно вона співвідноситься з піднятими в есе проблемами).

Процес написання есе можна розбити на кілька стадій: обмірковування - планування - написання - перевірка - виправлення.

Планування - визначення мети, основних ідей, джерел інформації, термінів закінчення й подання роботи. **Мета** повинна визначати дії. **Ідеї**, як і мета, можуть бути конкретними й загальними, більше абстрактними. Думки, почуття, погляди й подання можуть бути виражені у формі аналогій, асоціації, припущень, міркувань, суджень, аргументів, доводів тощо.

Джерела. Тема есе підкаже, де шукати потрібний матеріал. Звичайно користуються бібліотекою, Інтернет-ресурсами, словниками, довідниками. Перегляд означає редагування тексту з орієнтацією на якість і ефективність. Якість тексту складається із чотирьох основних компонентів: ясності думки, виразності, грамотності й коректності. Необхідно чітко і ясно формулювати ідеї, які хочете виразити, інакше вам не вдасться донести ці ідеї й відомості до читачів.

Виразність — це доступність тексту для розуміння. Легше всього її можна досягти, користуючись логічно й послідовно ретельно обраними словами, фразами й взаємозалежними абзацами, що розкривають тему.

Грамотність відбиває дотримання норм граматики й правопису. Якщо в чомусь сумніваєтеся, загляньте в підручник, словник або посібник зі стилістики чи дайте прочитати написане людині, чия манера писати вам подобається.

Коректність — це манера письма. Писати треба полемічно, але чемно.

Перевірка есе

Велике значення має перевірка першої версії есе. При складанні чернетки головне завдання студента - напрацювати аргументацію, вдосконалити основні думки та розташувати їх в логічній послідовності, супроводжуючи ілюстративним та додатковим матеріалом.

При перевірці, перш за все, студент звертає увагу на “силу”, спроможність власної аргументації:

- Чи переконливо це?
- Чи достатньо використано дані?
- Чи ефективно вони використані?

Наступний крок студента: перевірка граматики, орфографії, пунктуації тощо; самооцінка відповідності окремих розділів заголовкам, підзаголовкам, послідовності тощо.

Використання літератури

При написанні есе виникає певна група труднощів через незнання того, яким чином використовувати літературу з цієї теми. Студент має можливість уникнути цих проблем, виконуючи наступне правило: при цитуванні завжди подавати текст в лапках та формувати точне посилання на джерело, вказуючи номер сторінки.

Список використаних джерел. Джерела можна розміщувати в списку одним із таких способів:

- * в порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний для користування),
- * в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків,
- * у хронологічному порядку.

Відомості про джерела, які включено до списку використаної літератури, необхідно подавати відповідно до вимог державного стандарту з обов'язковим наведенням назв праць. Приклад оформлення, цитата в тексті:

“...щорічно в Україні утворюється до 40 соціальних спеціалізованих служб” . Після наведеної цитати проставляється номер примітки.

Варіант А. В кінці сторінки, де розміщена цитата, проставляється відповідний номер примітки та вказується джерело цитування. Приклад (різні види джерел):

Баулов В. Про розробку концепції соціальної роботи на Україні // Соціальна робота та соціальна політика. – 1999. - №2. – С.20-27.

Соціальна робота в Україні: Зб. наук. пр. – К.: Либідь, 1998. – С.99-100.

Монак В. Оптимізація соціальної роботи / Праці Міжнародної конференції “Соціальна робота в ХХІ столітті”. – Том1. –К: НДИ АН України, 1999. – С.207-209.

Тоді в частині есе *Список використаної літератури*, зазначені у примітках джерела оформлюються в алфавітному порядку:

Список використаної літератури⁵

1. Баулов В. Про розробку концепції соціальної роботи на Україні // Соціальна робота та соціальна політика. – 1999. - №2. – С.20-27.

2. Монак В. Оптимізація соціальної роботи / Праці Міжнародної конференції “Соціальна робота в ХХІ столітті”. – Том1. –К: НДИ АН України, 1999. – С.207-217.

3. Соціальна робота в Україні: Зб. наук. пр. – К.: Либідь, 1998. – 109 с.

Варіант Б. ...В сучасній літературі з питань соціальної роботи зазначається, що на Україні щорічно утворюється 40 спеціалізованих соціальних служб [1, с. 99]...

...Як зазначає В.Баулов [2, с. 20], щорічно в Україні утворюється 40 соціальних спеціалізованих служб...

Тоді в частині есе «Список використаної літератури» список використаних джерел розміщується в порядку згадування джерел у тексті за їх наскрізною нумерацією:

Список використаної літератури.

1. Соціальна робота в Україні: Зб. наук. пр. – К.: Либідь, 1998. – 107 с.

2. Баулов В. Про розробку концепції соціальної роботи на Україні // Соціальна робота та соціальна політика. – 1999. - №2. – С.20 - 27.

Студенту не рекомендується посилатися на літературу, яку він не читав сам. Єдиним винятком з цього правила може бути випадок, якщо студент посилається на автора, який цитує іншого автора. Тоді в есе зазначається : “Як пише П... (1983, цит. за [1, с. 20])...”, а в загальному списку використаної літератури вказується джерело 1 - як у вищезазначених випадках.

Посилання на ілюстрації, невеликі таблиці, схеми тощо зазначають порядковим номером ілюстрації, таблиці, схеми за текстом есе, наприклад, “мал. 2.” або “...на мал. 2 ми спостерігаємо...”. В повторному посиланні на ілюстрації, таблиці, схеми необхідно вказувати скорочено слово “дивись”, наприклад: “див. таб. 2”.

Додатки (великі схеми, таблиці тощо) оформлюють як окремий розділ есе (після списку використаної літератури), розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті есе. Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, наприклад: *Додаток А*.

Оцінювання есе

Критерії оцінки есе можуть трансформуватися залежно від їхньої конкретної форми, при цьому загальні вимоги до якості есе можуть оцінюватися за наступними критеріями:

Критерії

Вимоги до студента

⁵ Приклади оформлення бібліографії з різними типами літературних джерел див.: Довідник здобувача наукового ступеня. Збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації / Упорядник Ю.І.Цеков; попереднє слово Р.В.Бойка. - К.: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 1999. - 64 с.

**Знання й розуміння
теоретичного матеріалу**

- визначає розглянуті поняття чітко й повно, наводячи відповідні приклади;
- використовувати поняття строго відповідають темі;
- самостійність виконання роботи

Аналіз і оцінка інформації

- грамотно застосовує категорії аналізу;
- уміло використовує прийоми порівняння й узагальнення для аналізу взаємозв'язку понять і явищ;
- здатний пояснити альтернативні погляди на розглянуту проблему й прийти до збалансованого висновку;
- діапазон використовуваного інформаційного простору (студент використовує велику кількість різних джерел інформації);
- обґрунтовано інтерпретує текстову інформацію за допомогою графіків і діаграм;
- дає особисту оцінку проблемі
- ясність і чіткість викладу;
- логіка структурування доказів;
- висунуті тези супроводжуються грамотною аргументацією;

Побудова суджень

- приводяться різні точки зору і їхня особиста оцінка;
- загальна форма викладу отриманих результатів і їхньої інтерпретації відповідає жанру проблемної наукової статті.

Оформлення роботи

- робота відповідає основним вимогам до оформлення й використання цитат;
- дотримання лексичних, граматичних і стилістичних норм літературної мови;
- оформлення тексту з повним дотриманням правил орфографії й пунктуації;
- відповідність формальним вимогам.

За що викладачі ставлять гарні оцінки авторам есе? Викладачі ставлять «гарні» оцінки за здатність в есе побудувати, довести власну позицію з певної проблеми на підставі набутих знань. Студент мусить виходити з того, що всі ми маємо справу з предметами, де не існує абсолютно «правильних» та «неправильних» відповідей на запитання, як це буває в фізиці чи математиці – існує тільки більш–менш аргументовані точки зору.

Викладачі чекають від студентів самостійного мислення, відображення власних думок стосовно певної теми, проблеми.

При оцінюванні есе в центрі уваги викладача знаходиться:

- здібність студента критично та незалежно оцінити наявні дані, точки зору, позиції, аргументи;
- здібність розуміти, оцінювати та встановлювати зв'язки між ключовими моментами проблем та запитань;
- вміння диференціювати протилежні підходи та моделі, застосовуючи їх до емпіричного матеріалу або дискусії з принципових питань;
- здатність до застосування аналітичних підходів, моделей тощо.

Що не «подобається» викладачам або чому може бути знижено оцінку за самостійну роботу? Наведемо кілька правил, які зазначають, що саме не потрібно робити в есе, бо ці дії призведуть виключно до поганого результату самостійної роботи:

1. Студент не може сформулювати гіпотезу.
2. Відсутність чітких відповідей.
3. Відсутність чіткої організації, плану, структури есе.
4. Брак аргументації, доказів, доводів, висновків.

5. Надмірне та поверхневе оперування даними.
6. Проста констатація фактів замість їхнього узагальнення.
7. Викладення точок зору інших при “замовчуванні” власної позиції.
8. Надмірні повтори.

Рекомендована література

1. Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917 - 1920 рр.: У 3 кн. / Автори-упорядники В.А.Короткий, В.І.Ульяновський. - Кн. 2. - К., 2001.
2. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту. - К., 2005.
3. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал. - Полтава, 1994.
4. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. - К., 1991.
5. Вища освіта України і Болонський процес / За ред. В.Г.Кременя. - Тернопіль, 2004.
6. Вульфсон Б.Л. Стратегия развития образования на Западе на дороге XXI века. - М., 1999.
7. Глузман А.В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования. - К., 1997.
8. Дем'яненко Н.М. Етапи педагогічної парадигми в історії класичного університету України // Наукові записки Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - 2004. - Т. V. Факультет соціології та психології. Інститут журналістики.
9. Дем'яненко Н.М. Педагогічна парадигма вищої школи України: генеза й еволюція // Філософія освіти. — 2009. - № 2 (4).
10. Дем'яненко Н.М., Важинський І.П. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні.- М., 2002.
11. Державна національна програма "Освіта": Україна XXI ст. - К., 1994.
12. Джуринский А.Н. История педагогики. - М., 1999.
13. Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире. - М., 1999.
14. Добренков В.И., Нечаев В.Я. Общество и образование. - М., 2003.
15. Дроб'язко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність. - К., 1997.
16. Енциклопедія освіти /Акад. пед. Наук України ; відповід. ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
17. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. - К., 2003.
18. Закон України „Про вищу освіту”. - К., 2002.
19. Ідея університету: Антологія / Відп. ред. М.Зубрицька. - Львів, 2002.
20. Історія України / Відп. ред. Ю.Сливка. - Львів, 2003.
21. Ладыжец Н.С. Развитие идеи западного университета: социально-философский анализ. - Ижевск, 1991.
22. Ладыжец Н.С. Университетское образование: идеалы, цели, ценностные ориентации. - Ижевск, 1992.
23. Литвин В. Історія України. - К., 2006.
24. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX - початок XX ст.) / Наук. ред. О.В.Сухомлинська. - К., 2003.
25. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. - К., 2003.
26. Митрофанов К.Г. Основные тенденции развития педагогического образования в мире / К.Г.Митрофанов // Эксперимент и инновации в школе. – 2010. - № 2. – С.33-35.
27. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). - К., 1990.
28. Нариси історії українського шкільництва (1905 - 1933) / За ред. О.В.Сухомлинської.- К., 1996.
29. Наукові школи Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова / Ред. В.П.Андрущенко. - К., 2005.
30. Національна Доктрина розвитку освіти України в XXI ст.: Указ Президента України № 347/2002, 17 квітня 2002р.
31. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова (1834-2004) / Автори: В.П.Андрущенко та ін. - К., 2005.
32. Общеввропейский процесс и гуманитарная Европа. Роль университетов. - М., 1995.

33. Очерки истории университетского образования : монография / Т.А. Молокова [и др.] ; под ред. Т.А. Молоковой ; 2-е изд., испр. и доп. ; – Москва : МГСУ, 2011. – 175 с. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К., 1981.
34. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. - М., 2003.
35. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / Під заг. ред. А.М.Бойко. - К., 2004.
36. Реформы образования в современном мире: глобальные и региональные тенденции. - М., 1995.
37. Роуг В. Университет как явление средневековой культуры // Вестник высшей школы: Alma mater. - 1991. - № 7.
38. Сірополко С. Історія освіти в Україні. - К., 2001.
39. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. -К., 1998.
40. Субтельний О. Україна. Історія. - К., 1993.
41. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. - К., 2003.
42. Тригубенко В.В., Нестеренко Л.С. Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років. - К., 2002.
43. Education. – Paris : OECD, 2008 – Vol. 1. – 249 p.
http://www.unesco.org/education/information/nfsunesco/doc/isced_1997.htm/
44. Tertiary Education for the Knowledge Society. OECD Thematic Review of Tertiary
45. The International Standard Classification of Education. ISCED 1997.
- 46.